

**TARIXIY QURILMANI SAQLASH MUAMMOLARI BUXORO
SHAHRINING ZAMONAVIY ME'MORCHILIGIDA**

Izlanuvchi: BTRBI assistenti Dustkarayev A.N

BTRBI PhD dots. Jo'rayev T.O

BTRBI dots. Duskarayev N

Dissertatsiyada Buxoro shahrining markaziy hududlarida qurilishning rivojlanib borishi va binolarga qo'yiladigan konstruktiv, iqtisodiy, gigiyenik talablarning muttasil oshib borishi sharoitida tarixiy imoratlar faoliyatining texnik, huquqiy va shaharsozlik jihatlari tahlil qilingan. Qo'riqlash toifasiga ega bo'lgan yodgorliklar va qo'riqlash maqomiga ega bo'lmagan tarixiy binolar binolarining texnik holati va moslashtirish imkoniyatlari, ularning yaxlit me'moriy muhitni shakllantirishdagi roli taqqoslangan.

Tayanch iboralar: tarixiy qurilish, me'moriy muhit, shaharning qiyofasi, qo'riqlash toifasi, qo'riqlash maqomi, tarixiy binolar, saqlash va foydalanish.

Arxitektura inson hayot faoliyati muhitining ajralmas qismi bo'lib, u ko'p asrlar va o'n yillar davomida zamon, makon, qurilish materiallari, usullari, vositalari va an'analaridan kelib chiqqan holda shakllanadi. Turli davrlardagi madaniy qatlamlarni o'z ichiga olgan tarixiy me'moriy qurilishlar joylarning o'ziga xosligini va shaharlarning qiyofasini belgilaydi, turli davrlardagi madaniyatlarning davomiyligida hal qiluvchi rol o'ynaydi [1, 2].

Buxoro shahrining zamonaviy me'morchiligida tarixiy qurilish obyektlarini o'rganish, ulardan foydalanish va ularning mavjudligi milliy o'zlikni anglashning shakllanish omillaridan biridir. Yevropa tarixiy shaharlarining butun dunyo sayyohlari uchun jozibadorligi shundan iborat. Ular tarixiy arxitektura orqali xalq madaniyati va fe'l-atvor xususiyatlarini bilib oladilar.

Arxitektura o'ziga xoslik bilan joy kontekstida bog'lanadi [3, 4].

Shu sababli tarixiy binolarni saqlab qolish muammosi jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida alohida dolzarflik kasb etmoqda. Tarixiy imoratlarni saqlab qolish muammosiga yetarlicha e'tibor qaratmaslik inson hayotining ham moddiy, ham ma'naviy sohasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [5, 6]. Shu sababli, shaharning tarixiy me'moriy muhitini saqlab qolish zamonaviy jamiyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir [1].

Biroq, muhim xronologik yoshga ega bo'lgan obyektlar sifatida, tarixiy binolar asta-sekin funktsional, konstruktiv, gigiyenik talablarni qondirishni to'xtatadi, ba'zi tashqi badiiy elementlarni yo'qotadi (freskalar, naqshlar, mozaikalar, naqshli bezaklar), ularning mustahkamlik va ishonchlilik xususiyatlari pasayadi [8]. Natijada,

binolar bo'shab qoladi va eskiradi, rekonstruksiya qilish maqsadga muvofiq bo'lmaydigan holatga yaqinlashadi.

Tarixiy binolardan foydalanish rejimi ko'pincha tabiiy va texnogen omillarning konstruksiyalarning texnik holatiga vayronkor ta'sirini hisobga olmaydi [1]. Eksploatatsiya jarayonida bunday obyektlardan foydalanish bilan bog'liq muammolar faqat utilitar tarzda hal qilinadi: arzon zamonaviy materiallardan foydalangan holda kosmetik ta'mirlash amalga oshiriladi, to'siqlar montaj qilinadi va demontaj qilinadi, yuk ko'taruvchi devorlarda bo'shliqlar o'rnatiladi va yotqiziladi, qo'shimcha hajmlar ko'pincha inshoot konstruksiyalarini tekshirish va kiritilayotgan o'zgarishlarni tarixiy-madaniy tahlil qilmasdan quriladi.

Bu, albatta, binoning o'ziga ham, umuman, ko'chaning badiiy qiyofasiga ham, shuningdek, shaharning tarixiy qiyofasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, inson tomonidan shakllangan muhit, o'z navbatida, insonning o'zini ham shakllantiradi, uning atrofdagi moddiy dunyoni idrok etishi, me'moriy qurilish faqat maksimal foyda olish kerak bo'lgan moddiy resurs sifatida qabul qilinishi hisobga olinmaydi [10, 11].

O'zbekistonning eng yirik va qadimiy shaharlaridan biri hisoblangan Buxoro shahrining arxitekturasi Arxeologiya ma'lumotlariga ko'ra, shahar miloddan avvalgi I ming yillikning o'rtalarida tashkil etilgan [12,13]. Yozma manbalarda u birinchi marta V asrda tilga olingan [14].

Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida aks etgan mahalliy afsonaviy an'anaga ko'ra, shaharning eng qadimgi qismi - Ark qal'asiga asos solinishi uzoq o'tmishga borib taqaladi (1-rasm) va doston qahramonlari Siyovush yoki Afrosiyobga borib taqaladi. Biroq, Vardonze, Romtin, Varaxsha kabi yirik istehkomli qishloqlar va Poykend savdo shahri Buxorodan qadimiyroq hisoblangan.

Shahar Zarafshon daryosining yirik irmoqlaridan biri bo'yida shakllangan bo'lib, u bu yerda bir necha irmoqlarga ajraladi, past botqoqlik tekisligida, uning ustida hozir ham shahar qal'asining katta sun'iy tepaligi - Ark qad ko'tarib turadi.

Shahar 2000 yildan ortiq vaqt davomida o'z o'rnini o'zgartirmagan, bu, bir tomondan, turli tarixiy davrlarning kuchli madaniy qatlamlarining to'planishiga olib kelgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ko'plab yodgorliklar va o'tmish izlarining yo'q qilinishiga olib keldi.

V asrda Buxoro Eftaliylar davlati (Eftaliylar podsholigi) tarkibiga kirdi, uning poytaxti Buxorodan 40 kilometr uzoqlikda joylashgan savdo shahri Poykend edi.

563-567 yillar oralig'ida Buxoro yaqinida G'otifor boshchiligidagi eftalitlar bilan Istami xoqon turkiylari o'rtasida qonli jang bo'lib o'tadi. Sakkiz kunlik olishuvda eftalitlar yengildi.

V-VI asrlarda qadimgi hukmdorlar o'z tangalarida shohning portreti tasvirlangan va sug'dcha "Shahzoda Aspar," ya'ni "Otliqlar boshlig'i" yozuvi bilan zarb qilishgan[1].

Nufuzli sugʻdshunos V. A. Livshitsning fikricha, IV-VIII asrlardagi sugʻdiy manbalarda faqat samarqandliklar va panjakentliklar sugʻdiy deb atalgan, ammo buxoroliklar va keshliklar emas. Bu ikki guruh, aftidan, bir-birlarini yagona xalq deb hisoblamaganlar [14]. S.Klyashtorniy ilk oʻrta asrlarga oid turkiy bitiklar mualliflari sugʻdiylarni (soʻgdaq) buxoroliklardan (buqaraq) ajratib koʻrsatishganini taʼkidlagan, shunday qilib, buxoroliklar oʻzlarini Sugʻdning boshqa aholisidan ajratib koʻrsatishgan.

1-rasm. Buxoroning qadimiy qalʼasi - Ark.

2-rasmda Somoniylar maqbarasi koʻrsatilgan

2-rasmda Somoniylar maqbarasi - Buxoro tarixiy markazidagi (Oʻzbekiston) Somoniylar sulolasi maqbarasi boʻlib, u IX va X asrlar chegarasida Ismoil Somoniy (892 - 907) davrida qurilgan.

Tarixiy binolarning noaniq holati va saqlanib qolgan qismlariga uzoq vaqt davomida yetarlicha e'tibor berilmagan.

Shu bilan birga, qurilishni tartibga solish zonasida binolar va inshootlar qurilishi 10 metrgacha balandlikda cheklanadi va "faqat tarixiy ansambllar va atrof-muhit bilan bog'lash bo'yicha vazifalar hal qilinishi kerak bo'lgan individual loyihalar bo'yicha" amalga oshiriladi, qo'riqlash zonalarida yangi qurilish butunlay taqiqlanadi [16].

3-rasm. Buxoro shahri tarixi va madaniyati yodgorliklarini muhofaza qilish zonalarini sxemasi

3-rasmda Buxoro shahri tarixi va madaniyati yodgorliklarini muhofaza qilish zonalarining sxemasi ko'rsatilgan bo'lib, qizil rangda muhofaza zonalarini, to'q pushti rangda tartibga solish zonalarini belgilangan. Shu bilan birga, binoning rejasi olindi.

1925-yilda Buxkomstaris komissiyasining ilmiy kotibi M. Yu. Sayidjonov tomonidan bino gumbazining qoplamasi restavratsiya qilindi. Keyinchalik arxeologik tadqiqotlar - 1926-1928-yillarda V.L.Vyatkin tomonidan olib borilgan qazishmalarda nekropol ichida bir nechta qabrlar, shu jumladan Ismoil Somaniyning o'zi saqlanib qolganligi aniqlandi. O'sha paytda, nekropol binosi yanada qadimiyroq, ehtimol quyosh kulti bilan bog'liq bo'lgan xarobalar ustida joylashganligi aniqlandi. 1928-1930-yillarda maqbarani qisman restavratsiya qilish P. S. Kasatkin va N. M. Bachinskiy tomonidan amalga oshirildi.

1937-1939-yillarda B.N.Zasipkin boshchiligida maqbara sinchkovlik bilan tekshirilgan va qayta tiklangan, shu bilan birga qabriston vayron qilingan, uning

qabrlari g'isht gumbaz shaklida binoni balandligining deyarli uchdan bir qismi bilan yopgan. So'nggi qo'shimchalar olib tashlandi, gumbazning tashqi g'isht qoplamasi va 1925-yilda gumbaz tepasidagi yumaloq teshik ustida paydo bo'lgan kichik g'ishtli chiroq bundan mustasno.

Har qanday shahar uzluksiz rivojlanishda bo'lgan o'ziga xos tirik organizmdir. Yangi zamonaviy binolarning qurilishi muqarrar va hatto shaharning yanada iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun zarurdir. So'nggi o'n yilliklarda Buxoroda arxitektura-qurilish ishlari ko'lami kengayib bormoqda.

Shunday qilib, markaziy ko'chalarda tom ma'noda ko'p qavatli ofislar, savdo-ko'ngilochar markazlar, tarixiy va madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish zonalarining amaldagi loyihasi bo'yicha balandlik reglamentidan yuqori bo'lgan turar-joy binolari ko'paymoqda, ba'zan ko'chalarning ko'lami va tarixiyligini buzmoqda.

Qurilishning faol rivojlanishi fonida 1986-yildagi qo'riqlash zonalar loyihasi zamonaviy voqelikka javob bermaydi deb topildi. Buxoro shahrini shaharsozlik jihatidan rivojlantirishning strategik yo'nalishlaridan biri sifatida shahar ma'muriyati madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish zonalarining yangi loyihasi zarurligini belgilaydi, u zamonaviy hayot voqeligiga muvofiq shahar rivojlanishining yangi tendensiyalarini mustahkamlashi kerak. Bu holat davlatning qo'riqlash maqomiga ega bo'lmagan tarixiy imoratlarni saqlash va ulardan foydalanish muammosini dolzarblashtiradi, ularning bir qismi tarixiy-madaniy qimmatga ega. O'tgan davrlarning eng qimmatli merosi bo'lgan shahar me'morchiligini yaxlit idrok etish tegishli shaharsozlik muhitisiz mumkin emas. Zero, aynan oddiy turar-joy tarixiy inshooti eng qimmatli tarixiy va madaniy yodgorliklar uchun zarur muhitni shakllantiruvchi asosiy komponentlardan biri hisoblanadi. Albatta, u yoki bu binoni saqlab qolish, birinchi navbatda, undan foydalanishga bog'liq.

Shaharning zamonaviy arxitekturasida tarixiy binolarning ishlashi quyidagi omillar bilan belgilanadi: binolarning texnik holati, bu bevosita qurilish davriga, qurilish materiallariga, obyektning butun mavjudlik muddati davomida amaliy foydalanishga va rekonstruksiya qilish va konstruksiyalarni kuchaytirish tadbirlariga, shuningdek, qo'riqlash maqomi va toifasiga va mulk huquqi subyektiga bog'liq;

Iqtisodiy maqsadga muvofiqlik nuqtayi nazaridan rekonstruksiya qilish, restavratsiya qilish va konstruksiyalarni kuchaytirish tadbirlari, ayniqsa, asosan shaharning markaziy tumanlarining asosiy ko'chalarida joylashganligini hisobga olgan holda, hajmli-rejalashtirish yechimlarining funktsionalligi, qulayligi va gigiyenikligi bo'yicha yuqori zamonaviy talablarga javob beradigan yangi obyektning bo'shagan uchastkasida qurilishi bilan raqobatlasha olmaydi.

Biroq, shaharning tarixiy qiyofasini saqlab qolish nuqtai nazaridan, qayta qurish, moslashtirish va konstruksiyalarni kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risidagi qaror tarixiy binoning qiymatini atrofdagi qurilish kontekstida va uning yaxlit tarixiy

me'moriy muhitni shakllantirishdagi rolini aniqlashga asoslanishi kerak. Zero, aynan markaziy ko'chalar shaharning butun rivojlanish davrida shakllangan me'moriy qurilishlari bilan uning tarixiy qiyofasini tashkil etadi. Binoning qo'riqlash maqomi mavjud bo'lgan taqdirda, ko'p hollarda sezilarli jismoniy eskirish moliyalashtirishning yetishmasligi bilan izohlanadi. Agar binoda bunday maqom bo'lmasa, uni rekonstruksiya qilish faqat shaharning tarixiy qiyofasini saqlab qolish zarurati bilan belgilanadi.

Ko'pgina tarixiy obyektlar - bu turar-joylar, daromadli uylar va shahar qo'rg'onlari bo'lib, ularning qavatları past va kamtarona xonalar, ba'zan zarur muhandislik tizimlari bilan jihozlanmagan, bu esa ulardan zamonaviy sharoitlarda foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi.

Bir tomondan, u obyektни zamonaviy sharoitlarda foydalanishga moslashtirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarni o'tkazishga olib keladi: muhandislik tizimlarini yotqizish, rejalashtirish yechimlarini o'zgartirish, yuk ko'taruvchi va to'suvchi konstruksiyalardagi bo'shliqlarni kengaytirish, ba'zan binolarning tarixiy qiyofasini tubdan o'zgartiradigan qo'shimcha hajmlarni qurish va qo'shimcha qurish. Boshqa tomondan, zarur ta'mirlash va rekonstruksiya ishlarini amalga oshirish orqali binolarni qoniqarli holatda ushlab turadi va shu bilan ularni arxitektura fondida saqlaydi. Bunday obyektlarning shahar tarixiy qiyofasini shakllantirishdagi ahamiyatini hisobga olgan holda, ularni zamonaviy sharoitlarda foydalanishga moslashtirish loyihalari binolarning me'moriy xususiyatlarini aslligini saqlashga intilishi kerak. Bunda faqat binolarning fasadlari saqlanib qoladi. Konstruksiyalar deyarli to'liq zamonaviylari bilan almashtirilishi mumkin. Rejalashtirish yangi funksional vazifaga javob berishi kerak.

Tarixiy shahar ko'chalarining organik muhitini qurilishning uslubiy birligi emas, balki o'tgan davrlarning me'moriy merosini saqlash bilan ta'minlangan madaniy rivojlanishning uzluksizligi tashkil qiladi.

Ko'pincha, qurilishni rekonstruksiya qilishda biz tarixiy binodan faqat fragmentlar qolgan holatga duch kelamiz. Bunday holda, bu joyning qurilishi an'anaviy arxitektura shakllarini takrorlashi mumkin bo'lgan zamonaviy yangi binoni yaratishni nazarda tutadi, yoki bu fragmentlarni o'z ichiga olgan zamonaviy arxitekturaning Hi-Techgacha bo'lgan asari bo'lishi mumkin [17,18].

Ushbu muammolarni hal qilish murakkab kompleks vazifa bo'lib, konstruktiv, huquqiy, me'moriy, tarixiy-madaniy va shaharsozlik jihatlarini o'rganishga asoslanishi kerak. Shahar arxitekturasi va ijtimoiy infratuzilmasini takomillashtirmasdan turib, shaharni rivojlantirish mumkin emas, chunki zamonaviy xavfsizlik, tejamkorlik, gigiyena talablariga javob beradigan yangi obyektlarni qurish zarur. Ammo Buxoroning tarixiy me'moriy merosini, uning tarixiy qiyofasini saqlab qolish zarurati ham yaqqol ko'zga tashlanadi. O'z tarixini mensimaslik, tarixiy xotiraning moddiy

bazasini saqlashga e'tibor bermaslik muqarrar ravishda inson hayotining ma'naviy sohasi inqiroziga olib keladi. Shuning uchun bugungi kunda shaharning zamonaviy me'morchiligida tarixiy imoratlarni saqlash va ulardan foydalanish muammosining optimal yechimini topish ayniqsa muhimdir.

Адабиётлар:

1. Бухара // Архитектурная эпиграфика Узбекистана / Абдухаликов Ф. Ф. — Т. : Uzbekistan today, 2016.
2. Булатов М. С. Мавзолей Саманидов — жемчужина архитектуры Средней Азии. — Т. : Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1976. — 128 с.
3. Воронина В. Л. Искусство Средней Азии и Казахстана // История искусства народов СССР. — М. : Изобразительное искусство, 1973. — Т. 2. — 444 с.
4. Камолиддин Ш. С. Символика Саманидов // Asiatica: Труды по философии и культурам Востока. — 2009. — Вып. 3.
5. Корнилов П. Е. Архитектурные памятники Бухары // Архитектура СССР. — 1936. — № 6.
6. Мирзаахмедов Д. К. К изучению исторической топографии Бухары района мавзолея Саманидов // История материальной культуры Узбекистана. — 1984. — Вып. 3.
7. Пугаченкова Г. А. Архитектурный генезис мавзолея Саманидов // Общественные науки в Узбекистане. — 1962. — № 2.
8. Пугаченкова Г. А. Бухара. (Узбекистан). (Серия «Сокровища зодчества народов СССР») / Ремпель Л. И. — М. : Академия архитектуры СССР, 1949. — 67 с.
9. Пугаченкова Г. А. История искусств Узбекистана с древнейших времён до середины девятнадцатого века / Ремпель Л. И. — М. : Искусство, 1965. — 688 с.
10. Ремпель Л. И. Далекое и близкое. Бухарские записи. — Т. : Из-во литературы и искусства им. Г. Гуляма, 1981. — 304 с.
11. Саиджанов М. Ю. Город Бухара и его старинные здания // Рабочие документы ИФЕАК. — 2005. — Вып. 16. — С. 3—19.
12. Хмельницкий С. Г. Между Арабами и Тюрками. Раннеисламская архитектура Средней Азии. — Берлин—Рига : GAMAJUN, 1992. — 344 с.
13. Шишкин В. А. Архитектурные памятники Бухры. — Т. : Наука, 1936. — 100 с.
14. Ettinghausen, Richard. Islamic Art and Architecture, 650—1250 / Oleg Grabar, Marilyn Jenkins-Madina. — Нью-Хейвен : Yale University Press, 2003. — 360 p. — ISBN 9780300088694.

15. Старр С. Ф. Утраченное Просвещение: Золотой век Центральной Азии от арабского завоевания до времени Тамерлана. — М. : Альпина паблишер, 2017. — 560 с.
16. Сухарёва О. А. Квартальная община позднефеодального города Бухары. — М. : Наука, 1976. — 366 с.
17. Романова Л.С., Малевич С.С. Адаптация исторической застройки к современным условиям. Из опыта Томской реставрационной школы // Вестник Томского государственного архитектурно-строительного университета. 2013. № 4. С. 115—126.
18. Waiz S. Auf Gebautem Bauen // Folio Verlag. Bozen. 2005. Pp. 22—31.